

הרב אורי כהן
ראש כולל מריץ מבשרת ציון

ארץ ישראליותו של הגולן

ראשי פרקים

א. יסודות הדיון בקדושת עבר הירדן

ב. קדושת רמת הגולן

1. אין ירדן אלא מבית ירחו ולמטה
2. גבולות מסעי
3. גבולות הארץ שבספר יחזקאל
4. רמת הגולן היא חלק מהגליל

א. יסודות הדיון בקדושת עבר הירדן

שאלת קדושת עבר הירדן נדונה בשו"תים, בספרים, בחוברות ובמאמרים. היריעה הרחבה כשלעצמה מעידה על מידת ההתלבטות בשאלה זו, ונסכם אותה בקצרה.

א. גבולות ההבטחה לאבות האומה, מאברהם אבינו ועד דורות הנביאים, כוללים ללא ספק גם את עבר הירדן. כאמור (בראשית פרק טו פסוקים יא-כא): "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמור, לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת, את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמוני ואת התתי ואת הפרזי ואת הרפאים ואת האמורי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבוסי".

מאיך אין עבר הירדן נכללת בגבולות חלוקת הארץ לשבטים בפרשת מסעי (פרק לד פסוקים ז-טו): "והתאוויתם לכם לגבול קדמה מחצר עינן שפמה... וירד הגבול ומחה על כתף ים כנרת קדמה, וירד הגבול הירדנה והיו תוצאותיו ים המלח".

ב. שטחי עבר הירדן נכללים בנחלת שבטי ראובן גד וחצי שבט המנשה. כפי שנאמר בדברים (פרק ג פסוקים ח"י ופסוקים יג"ד): "ונקח בעת ההיא את הארץ מיד שני מלכי האמורי אשר בעבר הירדן, מנחל ארנון עד הר חרמון... מערוער אשר

על נחל ארנון וחצי הר גלעד ועריו נתתי לראובני ולגדי. ויתר הגלעד וכל הבשן... נתתי לחצי שבט המנשה כל חבל הארגוב שהוא יקרא ארץ רפאים. יאיר בן מנשה לקח את כל חבל ארגוב עד גבול הגשורי והמעכתי..."

וביהושע (פרק יג פסוק כט-ל): "ויתן משה לחצי שבט מנשה... ממחניים כל הבשן כל ממלכות עוג מלך הבשן, וכל חוות יאיר אשר בבשן שישים עיר, וחצי גלעד ועשתרות ואדרעי..."

ג. משה רבנו נתאווה לעבור את הירדן כדי להכנס לארץ ישראל ולקיים מצוותיה, משמע שהר נבו אינה נמצאת בגבול הארץ. מאידך נאמר למשה (ואתחנן פרק ג פסוק כו): "עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפונה ותימנה ומזרחה וראה בעיניך כי לא תעבור את הירדן הוה". משמע שגם מקומו בהר נבו ומזרחה נכלל בקדושת ארץ ישראל.

ד. בספרי (דברים כי תבוא פרק כו א): "והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלוֹקֶיךָ נותן לך נחלה - רבי שמעון אומר: פרט לעבר הירדן שנטלו מעצמן (כלומר, שאין מביאים מעבר הירדן ביכורים).

ובמשנה (ביכורים פרק א משנה י): "רבי יוסי הגלילי אומר: אין מביאין ביכורים מעבר הירדן שאינה ארץ זבת חלב ודבש".

ובירושלמי (שם): "תני: אשר נתת לי - ולא שנטלתי מעצמי. מאי ביניהון? אמר רבי אבין: חצי שבט המנשה ביניהון; מאן דאמר אשר נתתי לי - חצי שבט המנשה לא נטלו מעצמן, מאן דאמר ארץ זבת חלב ודבש - אפילו כן אינה ארץ זבת חלב ודבש (עיי' בספר המקרא והמסורה להר"ר מרגליות זצ"ל סוף מחקר יח).

למדנו שיש מחלוקת האם מביאים ביכורים מעבר הירדן.

ה. במסכת שביעית (פרק ט משנה ב): "שלוש ארצות לביעור: יהודה ועבר הירדן והגליל..." למדנו שמצוות שביעית נוהגת בעבר הירדן.

ו. בספרי (שופטים פרק כא פסוק א): "כי ימצא חלל באדמה אשר ה' אלוֹקֶיךָ נותן לך לרשתה - לרבות עבר הירדן".

וברמב"ם (שם פרק י הלכה א): "אין דין עגלה ערופה נוהג אלא בארץ ישראל וכן בעבר הירדן".

ועוד ברמב"ם (פרק ח מהלכות רוצח הלכה א): "...ואין ערי מקלט נוהגות אלא בארץ ישראל".

- למדנו שעבר הירדן שווה לארץ ישראל לעניין שתי מצוות אלה (שהרי כבר משה הפריש ערי מקלט בעבר הירדן, והרמב"ם כלל אותן בכלל ארץ ישראל).
- ז. במסכת בכורות (דף נה עמוד א): "כי אתם עוברים את הירדן אל ארץ כנען (במדבר פרק לג פסוק נא) - ...ולא הירדן ארץ כנען".
- ח. ברש"י (קידושין דף סא עמוד א): "ואם לא יעברו (בני גד ובני ראובן, ולא יקיימו את התנאי הכפול), לא יפסידו חלקם בכך, ויטלו כאן וכאן על פי הגורל". למדנו שגם עבר הירדן עומדת לחלוקת הגורל לכל ישראל, אם תתבטל מסירתו לשני השבטים.
- ט. שו"ת תשב"ץ (חלק ג סימן קצח"ד): "...מה שפירשו בירושלמי... כל מה שלפנים מהירדן יש בו קדושת הארץ, וכל מה שלחוץ (בעבר הירדן) אין בו קדושת הארץ, לפי שהכתוב תלה קדושת הארץ בירדן. ולפי זה הירושלמי נראה דעבר הירדן מה שנחלו ישראל אין לו קדושת הארץ... ואם זה אמת, אם כן ארץ ראובן וגד אינה חייבת במצוות הארץ. ואי אפשר לומר כן כדמוכח מהמשנה (בשביעית) דשלש ארצות לביעור, יהודה גליל ועבר הירדן. הנה נתבאר שארץ סיחון ועוג שווה היא לארץ ישראל למצוותיה לענין חובת קרקע...
- בוודאי אפילו בכיבוש יהושע קודם שחרבה ארץ ישראל לא היתה עבר הירדן בקדושת שאר ארץ ישראל לענין קבורה ולענין שכינה... ומשה רבינו מת בחלקו של ראובן ונקבר בחלקו של גד, ולא נקבר בארץ ישראל... וכן מה שאמרו אווירא דארץ ישראל מחכים - אין זה בחלק ראובן וגד, ומה שאמרו אין הנבואה שורה על הנביאים אלא בארץ ישראל - אין זה בחלק ראובן וגד, דתרי ענייני נינהו: קדושת שכינה, וקדושת מצווה; חיבוב הארץ לדירה משום שכינה ולקבורה אין עבר הירדן בכלל זה, וחיוב העלייה לארץ הוא מפני קדושת המצוות (ועבר הירדן בכלל).
- ובוודאי דארץ סיחון ועוג אין בה טומאת ארץ העמים".
- י. באור החיים דברים (פרק ג פסוק יג): "...הגם שנתן ה' ז' עממין לאברהם, לא כל הארצות שוות בעניין זה שיהיה ראוי לדור בהן. ויהיה זה כעניין קדושת הארץ עצמה, שמצינו בה עשר דרגות קדושה, ותהיה ארץ סיחון ועוג פחותה למטה. והגם שנתן ה' אותה לאברהם, היה לשלל עמה, אבל לא לדירה... מפני שאינה ראויה לקדושה.
- וכן שם (פרק כו פסוק יז): "...ואמר כיוון שהיו בארץ המקודשת, הגם שעדיין היו בארץ סיחון ועוג עם כל זה כבר כתבנו שהיא מקודשת, כיוון שנכבשה כבוש

רבים על פי נביא, ומעתה אין מקומה נחשב חוצה לארץ וכו'. מקורות אלה, שהם כטיפה מהים הגדול של דברי תורה, נביאים ותורה שבעל-פה שנאמרו בשאלת קדושת עבר הירדן, מאפשרים לנו להבין את יסודות הגישות השונות להגדרת קדושת עבר הירדן.

באופן כללי אפשר לחלק את שיטות רבותינו לד' שיטות:

א. אין עבר הירדן קדושה, אפילו למצוות התלויות בארץ, חוץ ממה שמפורש בה לחיוב, כגון שביעית, ערי מקלט, ערי חומה וכדו'.

ב. כל קדושת המצוות שבארץ שייכת גם בעבר הירדן, חוץ ממצלת הארץ לענין קבורה והשראת השכינה.

ג. עבר הירדן נכללת בהבטחת ה' לאברהם, אולם אינה מקום דירה.

ד. עבר הירדן כארץ ישראל לכל דבר, החל במצוות כיבוש הארץ וכלה בקיום המצוות התלויות בה (חוץ מביכורים).

מכאן הספיקות ביחס לקדושת רמת הגולן, שהיא חלק בלתי נפרד מנחלת מנשה; האם אלה ואלה דברי א' חיים?

כאן המקום להאיר ולהדגיש, שאין חולק על הקביעה העקרונית, שעבר הירדן נכללת בתחום גבולות ההבטחה. על כן אין חולק שמשעת כיבושה של עבר הירדן, ולכל הפחות משעת כניסת ישראל לארץ בימי יהושע, לאחר שעבר הירדן נכבשה לפנינו, חל איסור מוחלט מהתורה למסור אותה או חלק ממנה לאומה מן האומות, כדבריו הברורים של "אביהם של ישראל" הרמב"ן בהוספה ד לספר המצוות.

ב. קדושת רמת הגולן

לרמת הגולן מעמד מיוחד היא אינה כלולה כלל וכלל בשאלת קדושת עבר הירדן. נוכיח את דברינו מדברי הנביאים ומדברי חז"ל. ממילא אין המחלוקת, על שלל שיטותיה, נוגעת כלל לעניינו המיוחד של הגולן.

1. אין ירדן אלא מבית ירחו ולמטה

במסכת בכורות (דף לה עמוד א) "אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: אין ירדן אלא מבית ירחו ולמטה (דברי רבי יוחנן תמוהים לכאורה, שהרי ירחו נמצאת סמוך לשפך הירדן לים המלח. האריך בזה בספר משנת יוסף על מסכת שביעית, והראה שכוונת הגמרא אינה לעיר ירחו, אלא לבית ירח הנמצא בדרום ים כינרת, ולזה מתאימים דברי רש"י בבכורות שפירש: "מבית ירחו ולמטה - אבל כל מה דמשיך

למעלה מירחו לא ירדן הוא, דבטל חשיבותו שמתערב בימים גדולים". דברי רש"י אינם יכולים להאמר על העיר יריחו, המרוחקת מאד מכל הימים הגדולים, אולם על בית ירח מתאימים הדברים מאד). למאי הלכתא, אילימא לנודר - הלך אחר לשון בני אדם, וכל היכא דקרו ליה ירדן ליתסר? ...אלא למעשר בהמה".

כוונת הגמרא למשנה (דף לד עמוד ב): "...אמר רבי מאיר: הירדן מפסיק למעשר בהמה". פירוש דבריו שמי שיש לו עשרה טלאים, אבל הם נמצאים משני עברי הירדן - אינם מצטרפים, ואין צריך להפריש מהם מעשר בהמה. על דברי רבי מאיר אלה פירש רבי יוחנן, שהירדן משמש גבול המפריד בין שני חלקי העדר רק מבית ירח ולמטה, אבל מצפון לבית ירח אין הירדן משמש גבול. (ושם בגמרא לומדים שהירדן מפסיק מהפסוקים המתארים את הירדן כגבולנו).

עוד אמר (שם) רבי יוחנן: "למה נקרא שמו ירדן - שירד מן".

ומביאה הגמרא ברייתא הכוללת את שני מאמרי רבי יוחנן: "ירדן יוצא ממערת פמיים ומהלך בימה של סיבכי (=החולה) ובימה של טבריה ובימה של סדום.. ואין ירדן אלא מבית יריחו ולמטה".

למדנו, שאף על פי שהירדן יורד מן, יוצא ממערת פמיים - בכל זאת אינו נחשב לגבולה של ארץ ישראל אלא מבית ירח ולמטה. (וכן כתבו שם התוס': ...ולמה לא היה חשיבות הירדן מירחו ולמעלה? ...ונראה לפרש דמקרא קא דריש דאין קרוי ירדן אלא מבית יריחו ולמטה, דקרא "והירדן יגבול אותו" משתעי מבית ירחו ולמטה).

מגמרא זו קשה מאד על המזהים את גבולה המזרחי של ארץ ישראל עם הירדן לכל אורכו, ממקום יציאתו במערת פמיים. דלשיטתם, מדוע לא ישמש הירדן בחלקו הצפוני הפסק בין עדרי הצאן, כפי שהוא מפסיק מבית ירח ודרומה?!

2. גבולות מסעי

בפרשת מסעי (פרק לד, פסוקים ז-טו), נרשמו נקודות אחדות לציון קווי הגבול בצפון ובמזרח.

בצפון: "מן הים הגדול תתאו לכם הר ההר. מהר ההר תתאו לבא חמת והיו תוצאות הגבול צדדה. ויצא הגבול זפרונה והיו תוצאותיו חצר עינן, זה יהיה לכם גבול צפון".

במזרח: "...מתצר עינן שפמה. וירד הגבול משפם הרבלה מקדם לעין וירד הגבול ומחה על כתף ים כנרת קדמה. וירד הגבול הירדנה והיו תוצאותיו ים המלח".

רש"י מפרש, שכל מקום שנאמר תוצאות - או שהמצר כלה שם לגמרי, או מתפשט ומרחיב ויוצא לאחוריו להמשך להלן באלכסון, יותר מן הרוחב הראשון. ולפי זה צריכות צדדה וזפרונה להיות מרחיבות לאחוריהן באלכסון.

עייין במפת ארץ ישראל שבאנציקלופדיה התלמודית ערך ארץ ישראל (כרך ב), בה צוינו הגבולות לפי שיטות אחדות. והנה סימון גבולות הוא מקצוע קשה, מאין בסיס ודאי לזיהוי המקומות המצוינים בתורה. אולם הסימונים שבאנציקלופדיה התלמודית שם אינם מתחשבים כלל בכמה עובדות יסודיות שגרמו להם לעניות דעתי לסטות לחלוטין מגבולות התורה.

א. לא לקחו בחשבון את דברי רש"י הנ"ל.

ב. המעבר בין גבול הצפון לגבול המזרח אינו קיים כלל לפי תבואות הארץ (חצר עינן נמצאת על הקו הישר שמזפרון לשפם); ולפי הסימון בשיטת הכפתור ופרח אין כמעט הבדל בין הקו הצפוני לקו המזרחי, אלא שגבול הצפון הוא בכוון דרום-דרום-מזרח, וגבול המזרח הוא דרום-דרום-מערב.

ג. את שפם שבגבול המזרחי מזהים שם עם פמייס. לכאורה הדבר תמוה מאד, שהרי פמייס נמצאת באמצע שלשלת הרים, ואי אפשר להגיע אליה מן הצפון בקו ישר מחצר עינן, על כן היתה התורה צריכה לפרשת עוד נקודת גבול בתחילת השלשלת ממערב או ממזרח, ומשם היה הגבול נמשך לאורך ההר עד פמייס. (נקודה זו היא חשובה ויסודית לכל ההלכות הקשורות בזיהוי קווי גבול וכדו', שהרי לא השתמשו במפות כדי ללכת על פיהן בדרך לא דרך, אלא ודאי שכל גבול הסתמך על דרכים ראשיות או על גבולות טבעיים כמו הרים, נהרות וכדו'. וכשהתורה מציינת שתי נקודות גבול, צריך קו הגבול להיות קו ממשי בשטח, ולא קו דמיוני על גבי מפה, ודו"ק.)

3. גבולות הארץ שבספר יחזקאל

בחלוקת הארץ מחדש שבספר יחזקאל (פרק מז פסוקים יג-כ) חוזר הנביא על גבולות הארץ. בגבול הצפון והמזרח, בו אנו עוסקים, מוזכרים שמות המוכרים לנו מפרשת מסעי: "זוה גבול הארץ, לפאת צפונה מן הים הגדול הדרך חתלון לבוא צדדה. חמת ברותה אשר בין גבול דמשק ובין גבול חמת, חצר התיכון אשר אל גבול חורן, והיה גבול מן הים חצר עינן גבול דמשק וצפון צפונה גבול חמת... ופאת קדים: מבין חורן ומבין דמשק, ומבין הגלעד ומבין ארץ ישראל הירדן, מגבול על הים הקדמוני..."

- אנו מבקשים להסב את תשומת הלב לשתי נקודות:
- א. בשני הגבולות מודגש שדמשק (שהיתה מאז ומעולם עיר חשובה ועיר בירה) נמצאת בתוך הגבול.
 - ב. אם בגבול הצפון קשה לנו לעמוד עליו בגלל השמות שאינם ידועים לנו, הרי בגבול המזרח מוכרים לנו כל המקומות המצוינים ביחזקאל, ובכל זאת נשאר הגבול סתום וחתום.

4. רמת הגולן היא חלק מהגליל

נראה לעניות דעתי שיש לקבל כיסוד (הדורש כמובן בירור מפורט, ואין אנו נכנסים כלל לסימון הגבול המדויק, אלא לכיוון הכללי של גבולות הצפון והמזרח), למפת הצפון, את מפת ארץ כנען (להלן) כפי שסומנה על ידי כרטא. מפה זו יכולה להתאים, באופן כללי, לסימון גבולות פרשת מסעי, גם על פי דברי רש"י; מראה בבירור קו צפוני וקו מזרחי; מתחשבת בקווים טבעיים; מעבירה את קו הגבול צפונה ומזרחה מדמשק, באופן שדברי הנביא יחזקאל מקבלים משמעות; נותנת לנו אפשרות להסביר את דברי הנביא ביחס לגבול המזרח; מאשרת את דברי הברייתא ורבי יוחנן.

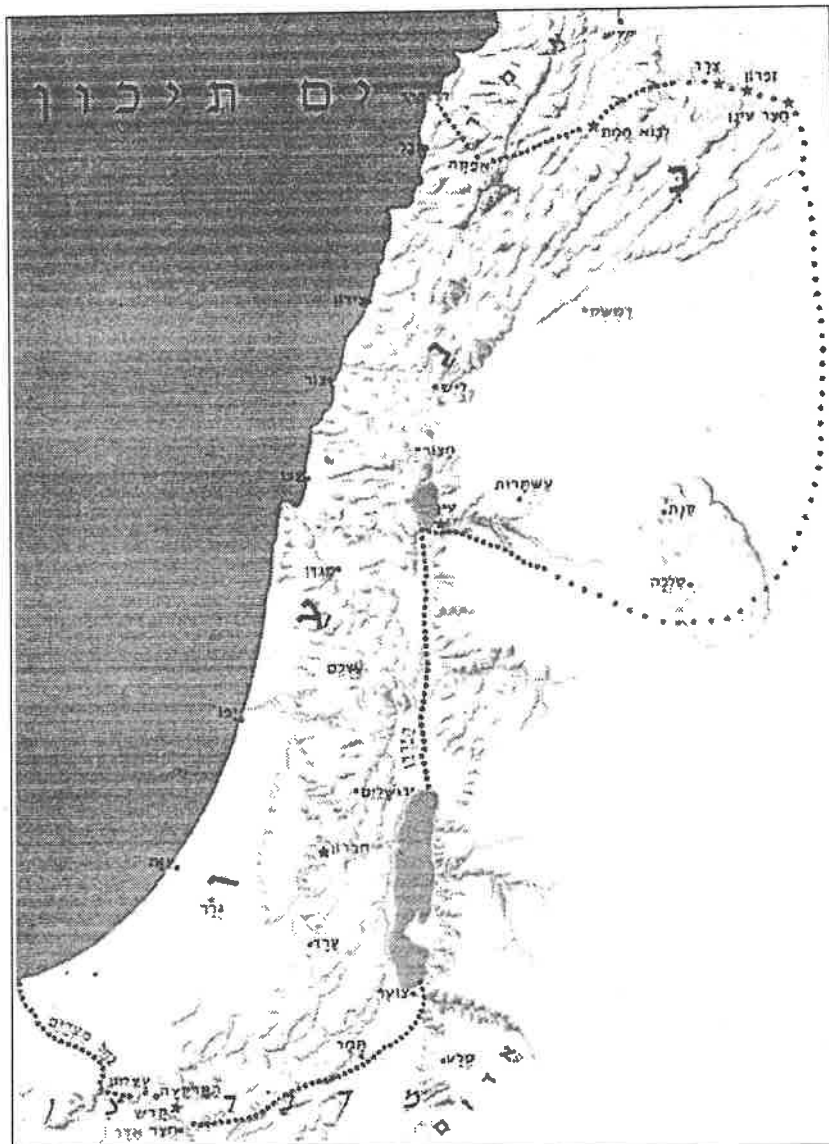
ונסביר את יסוד השיטה: גבול הצפון הולך ממערב למזרח, הרחק מעבר לעיר דמשק. חצר עינן, הנקודה האחרונה בגבול הצפון, נמצאת בצפון מערב לדמשק. משם מתחיל הגבול לרדת דרומה, והוא חוצה בין דמשק לבין הרי החוורן. רק מדרום לכינרת מגיע הגבול לירדן.

דבר זה מפורש ביחזקאל; שהרי הנביא נותן לגבול המזרחי שני קווים: 1. בין דמשק ובין חוורן; 2. בין הגלעד ובין ארץ ישראל. כלומר, בצפון נמצא גבול המזרח הרחק בין דמשק להרי החוורן; ואילו בדרום משמש הירדן גבול בין הגלעד ובין ארץ ישראל (-המערבית). מעתה ברורים מאד דברי הנביא בהגדרת גבול המזרח.

צריך כמובן להוסיף קו שיחבר את שני קווי הגבול הללו, ולכאורה מתאים לזה (לפחות בראשית הקו) נהר הירמוך, היורד אל הירדן מצפון מזרח, ונפגש עמו בסמוך לתחילת הרי הגלעד.

לפי זה נחשב הגולן לחלק בלתי נפרד מהגליל, שהרי אין הירדן בחלקו הצפוני מפסיק בין מערב הארץ למזרחה. דבר זה שלמדנו אותו מיחזקאל, מפורש במשנה (ערכין דף לב עמוד א): "ואלו הן בתי ערי חומה... מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כגון קצרה הישנה של ציפורי וחקרה של גוש חלב ויודפת הישנה וגמלא וגדוד וחדיד ואונו וירושלים" ובגמרא: "תנא: גמלא בגליל, וגדוד בעבר הירדן, וחדיד

מפת הרב אורי

ע"פ אטלס כרטא

ואונו בירושלים". הרי לנו שגמלא הידועה שבגולן, נחשבת לאחת מערי הגליל המוקפות.

כמובן שדברי רבי יוחנן בבכורות נשמעים עתה פשוטים ומובנים. אמנם הירדן יוצא מדן, אבל הגבול עובר הרחק במזרח, בחלק המקביל לצפון הירדן, ועד לבית ירח אין לו משמעות גבול כלל.

בוה יובנו גם דברי המדרש (בבא בתרא דף עד עמוד ב; מדרש תהילים פרק כד, כה) על הפסוק "ועל נהרות יכוננה" - "מארבע נהרות, ירדנא וירמוך, קירמיון ופיגא". וראיתי שואלים למה לא מנו חז"ל גם את נהר ארנון? אולם להנ"ל אין מקום לשאלה, שהרי הירדן והירמוך תוחמים את גבולות הארץ, משא"כ הארנון הנמצא בעבר הירדן.

נהרות קירמיון ופיגא אינם ידועים לנו היכן מקומם בדיוק, אולם בערוך (ערך קרמיון) פירש שהם 'אמנה ופרפר נהרות דמשק' (עיין מלכים ב פרק ה פסוק יב). ולפי פירוש זה יתכן לומר שהם תוחמים את גבול הארץ בנקודה הצפונית מזרחית. ומכל מקום עולה מדבריו שדמשק נכללת בגבול הגליל ואינה בתחום עבר הירדן, על כן נמנו נהרות דמשק בין נהרות ארץ ישראל, אף על פי שלא מנו את נהרות עבר הירדן.

מעתה עלינו לשנות את מה שהורגלנו לו במשך השנים: שלש ארצות לשביעית, יהודה גליל ועבר הירדן, מצטיירות אצלנו באופן שיהודה בדרום ארץ ישראל המערבית, עבר הירדן ממולה במזרח, עד לנהר הירמוך, ומעל שתיהן, לכל רוחב ארצנו, מן הים עד הרחק מעבר לדמשק - הגליל.

כל הדברים האלה היו כנראה פשוטים לאבותינו, גדולי התנאים והאמוראים, שחיו בגולן והשאירו אחריהם בתי כנסיות ובתי מדרשות רבים. שהרי אילו היה חבל ארץ זה חלק מעבר הירדן, שאינו מקום שכינה, אינו מקום דירה וכדו' (לחלק מרבתינו, עיין אות א), לא היו קובעים שם את משכנם, בעוד הגליל המערבי פתוח לפניהם. אולם האמת הברורה והפשוטה היא, שרמת הגולן, ועוד הרבה קילומטרים מזרחה לקו הגבול הנוכחי, הם עצמו ובשרו של הגליל, יבנה ויכוון לכל ארכו ורוחבו במהרה בימינו אמן.